

JALOLIDDIN RUMIY IJODIDA SHAXSNING ICHKI OLAMI TASVIRI VA UI O'ZIGA XOS JIHATLARI

Mustafo Yunusxo'jaev
mustaqil tadqiqotchi
sv997710@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Jaloliddin Rumiyl shaxsi fenomening ijtimoiy-pedagogik tahlili masalasi tahlil qilingan bo'lib, asosiysi ushbu olimning ilmiyt merosini pedagogik jihatdan ko'rib chiqib, tahlil qilingan. Shuningdek, maqolaning xulosa qismida muallifning tadqiqoti yuzasidan keltirgan yakuniy mulohazalari keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Balxiy, Rumiyl, pedagogic tahlil, shaxs fenomeni, shaxsni o'qitish, pedagogic prinsiplar, mavlaviylik, pedagogic qarash

KIRISH

Mavlono Jaloliddin Muhammad ibn Bahovuddin Valad al Balxiy Rumiyl nomi bilan jahonga dong taratgan allomaning taxallusi borasida ham fan olamida bir qator gipotezalar mavjud. Mavlono tug'ilgan joyi nisbatiga ko'ra "Balxiyl", do'sti Shams Tabriziyl xotirasiga "Tabriziyl" va yashash makoniga ko'ra "Rumiyl" taxalluslari ostida ijod qildi. Bu nomlar orasida esa u ko'proq Rumiyl taxallusi bilan mashhur bo'ldi. Asli Markaziy Osiyolik Jaloliddin Rumiylni afg'onlar Balxiyl, forslar Mavlaviyl, turklar esa Rumiyl deb ardoqlashadi. Bugungi kunda turli xalq va millatlar o'rtasida Rumiyl shaxsi bo'yicha ko'plab bahs-munozaralar davom etmoqda. Eronliklar va turklar, arablar va afg'onlar orasida bo'layotgan bahslarning sababi ularning har biri Jaloliddin Rumiyl bizning buyuk ajdodimizdir degan mavzu atrofida muzokaralar olib bormoqdalar. Arablarning da'vosiga ko'ra, Rumiylning ota-ona avlodi Muhammad (s.a.v.) va xalifa Abu Bakr shajarasiga borib taqaladi, shu bois, u arablar avlodidandir. Ularning bu da'vosi bo'yicha tarixiy argumentlar etarli. Afg'onlarning da'volari ham birmuncha asosli dalillarga tayangan. Rumiyl hozirgi Afg'onistonning Balx shahrida tug'ilgan va shunga nisbat bergan holda Balxiyl taxallusi bilan ham ijod qilgan degan fikrni ilgari surmoqdalar. SHaxs va buyuk so'fiyl shoir sifatida Jaloliddin Rumiyl fors madaniyl va adabiy an'analariga tayangan holda asosan forsiyl tilda ijod qilgan, uning deyarli barcha asarlari fors tilida yaratilganligi jihatidan eronliklar ham Rumiyl bizning ajdodimizdir degan gipotezani ilgari suradilar. Jaloliddin Rumiyl

hayotining asosiy qismini Kichik Osiyoda, ya'ni Rumda o'tkazdi va shunga nisbat olgan holda Rumiylar taxallusini olib, dunyo bo'yicha hozirda asarlari eng ko'p o'qiladigan va o'rganiladigan so'fiy shoir sifatida dong taratdi. Rumiylar taxallusi uni umr bo'yi shu mamlakat tarixi va madaniyati bilan bog'lab turdi. U O'rta asrlardagi bir qator falsafiy oqimlarning taraqqiy etishiga ham sezilarli tarzda o'z ta'sirini o'tkazdi. Forsiylar uni o'zlarining buyuk shoiri deb ataydilar, turklar esa turk adabiyotining asoschisi deb ulug'laydilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jaloliddin Rumiylarning ota ajdodi shajarasi ham, ona ajdodi shajarasi ham muqaddas ildizlar shajarasiga tutashadi. Otasi Muhammad ibn Husayn ibn Ahmad Xatib Bahovuddin Valad bo'lib, uning ajdodlari Muhammad (s.a.v.) vafotidan keyin birinchi xalifa etib tayinlangan Abu Bakr Siddiq (r.a.)ga borib taqaladi. Onasi Mo'mina xotun esa Xorazmlik sayyidalardan bo'lib, nasabi Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga borib taqaladi. Roziuddin Nishopuriyning xabar berishicha, Rumiylarning bobosi – Husayn bin Ahmad Xotibiy ham o'z davrining taniqli ulamolaridan sanalgan, buvisi Malikai Jahon Xorazmshohlar xonadoni vakilasi bo'lgan. Alisher Navoiy o'zining “Nasoyim-ul muhabbat” asarida yana bir qiziq ma'lumotni keltirib o'tadi: “Hazrat Rasululloh (s.a.v.) Xorazmshohning tushiga kirib ishorat qildilarki, qizingni Husayn Xatibga nikoh qil! Bu nikohdan Bahovuddin Valad dunyoga keldi. U 2 yoshida otasi olamdan o'tdi. Balog'at yoshiga etganda din va irfonga oid bilimlarni chuqur o'zlashtirdi. Ilmda kamoli ul erga etdiki, Hazrat Rasululloh (s.a.v.) tushida unga Sulton-ul ulamo (Olimlar sultoni) laqabini berdilar”[1]. O'z davrining ulug' donishmandi hisoblangan Bahovuddin Valadni “Sulton-ul orifiyn” deb ham atashganlar. Bahovuddin Valad o'z davrining yirik ulamosi va voizi bo'libgina qolmay, Xorazmshohlar saroyining ham xos kishilaridan hisoblangan. Uning “Maorif” nomli asari o'sha paytlarda juda mashhur bo'lgan. Bahovuddin Valad Najmiddin Kubroning muborak qo'lidan muqaddas xirqani kiyib, shayxdan muhrli ijoza olgan va o'z davrining yirik fiqh ilmi bilimdoni, fatvo sohibi hamda kubraviya tariqatining shayxi sifatida ham shuhrat qozongan. Jaloliddin Muhammadning onasi 1222 yilda Karamanda xastalikdan vafot etadi. Otasi esa 1231 yilning 23 fevralida Qunyo shahrida 73 yoshida olamdan o'tadi.

Jaloliddin Muhammad bolaligidanoq o'ta xayolchan va ta'sirchan, ammo zehni o'tkir bola bo'lgan. U yosh bo'lishiga qaramay teran zakovati, noyob qobiliyati orqali atrofdagilar diqqatini tortgan. Jaloliddin Rumiylar 5 yoshligidayoq u bilan g'ayritabiiy hodisalar sodir bo'la boshlagan. U yoshligidanoq har 2-3 kunda iftor qilardi[2]. Uning akasi

A'loiddin Muhammad yoshligidan kasalmand va nimjon bo'lgan, shu sababli u 19 yoshida xastalikdan vafot etadi. A'loiddin Muhammad va Jaloliddin Muhammad tarbiyasini Bahovuddin Valadning yaqin muridlari bo'lmish samarqandlik SHarafiddin Lolo va termizlik Sayyid Burhonuddin Termiziylar zimmalariga olishgan, ularga tahsil berishgan. Quvvai hofizasi o'tkir bo'lgan Jaloliddin Muhammad 12-13 yoshlarida Qur'onni yod bilar, shariat ilmidan ancha-muncha xabardor bo'lib, arab tili grammatikasini ham yaxshi o'zlashtiradi. 10 yoshlaridanoq bir qancha ulug' shoirlarning yirik asarlarini mutolaa qila boshlaydi, goh-gohida she'rlar ham mashq qilib turadi. 16 yoshidan boshlab esa Xomush taxallusi bilan she'rlar yoza boshlaydi. Aflokiy Ahmad Dadaning qayd etishicha, otasi Bahovuddin Valad unga "Xudovandigor" nisbasini bergan va o'g'liga shunday deb murojaat qilgan. Bu so'zning lug'aviy ma'nosi esa "sarvar", "janob" degan ma'nolarni anglatib, o'sha davrlarda ma'naviy va ijtimoiy sohalarida yuksak martabaga erishgan kishilarga nisbatan "Xoja" so'zi o'rnida ishlatilgan. Jaloliddin Muhammad yoshligidanoq yunon tiliga qiziqqanligi tufayli bu tilni puxta o'rganadi, yunon tilida ravon so'zlashishni o'zlashtiradi. Keyinchalik esa buyuk yunon faylasufi Aflotun asarlarini asliyatda o'qib chiqib, antik davrlar falsafasi bilan ham yaqindan tanishadi. Oradan yillar o'tib o'zining mashhur "Masnaviyi ma'naviy", "Ichindagi ichindadir" asarlarida antik davr falsafasining yirik faylasuflari Arastu, Aflotun, Galen, Gerodot, Ezop va Geraklitlarning nomlarini, ularning falsafiy-axloqiy qarashlaridan turkum namunalarni ham keltirib o'tadi.

XULOSA

Tarixiy manbalarda keltirilishicha, Sulton-ul Ulamo 1218 yilda haj safarini ado etish bahonasida oilasi, shogirdlari, yaqinlari va 10 tuyaga ortilgan noyob kitoblari bilan Xurosonni tark etadi hamda Turkiyaning Qunyo shahrida mangu qo'nim topadi. Bahovuddin Valad oilasining Xurosonni tark etishiga quyidagilar sabab bo'lganligi manbalarda qayd etilgan:

Birinchidan, Bahovuddin Valad va aqidaparast Faxriddin Roziy diniy masalalarda bir-biriga raqib edilar, ularning fikri hamda qarashlaridagi ziddiyatlar farqi yuqori edi. Xorazmshoh va uning a'yonlari Faxriddin Roziyni qo'llab-quvvatlashadi, buning natijasida mamlakatda turli ko'ngilsizliklar avj oladi. Bahovuddin Valadning yaqin do'sti Majididdin Bag'dodiy saroy a'yonlarining fitnasi tufayli fojeali qatl etiladi.

Ikkinchidan, Muhammad Xorazmshoh haddan tashqari kibrlanib, muqaddas aqidalar va an'analarni nazarga ilmay qo'yadi. U Bag'dod xalifasi Nosirga chopar yuborib, Bag'doddagi

barcha masjidlarda o'z nomiga xutba o'qitishni buyuradi. Bu esa Muhammad Xorazmshoh tomonidan butun xalifalikni o'z boshqaruviga o'tkazish uchun qilingan oshkora harakat edi.

Uchinchidan, Chingizxon qo'shinlari tobora Xorazmga yaqinlashib kelayotgan edi, ya'ni mo'g'ullar Xorazmshohlar davlati Sharqiy chegarasi bo'lgan O'tror yaqinida edilar. Chingizxon tomonidan elchi sifatida Xorazmshohlar davlatiga yuborilgan 450 nafar musulmon savdogarlari Muhammad Xorazmshoh farmoni bilan qatl etiladi. Muhammad Xorazmshoh tomonidan sodir etilgan bu ketma-ket ko'ngilsizliklarning oqibatini hamda mamlakatda boshlanajak mo'g'ullar urushini sezgan Bahovuddin Valad Haj ziyorati bahonasida oilasi va yaqinlari bilan o'z ona diyorini tark etadi. Bahovuddin Valad karvoni Balxni tark etgach, ular yo'lda Nishopur shahriga to'xtaydilar. Bahovuddin Valad o'g'li Jaloliddin Muhammad bilan Nishopurdan uncha uzoq bo'lmagan bir g'orda uzlatda yashayotgan buyuk shayx Farididdin Attorning ziyoratiga borishadi. Bu paytlarda

Jaloliddin Rumiyning ijodiga bo'lgan qiziqish yildan – yilga ortib, kishilarni o'ziga rom etmoqda va mistik xususiyatlarga ega bo'lmoqda. Davrlar o'tishi bilan uning falsafiy ta'limotidagi g'oyalar va ma'nolar yanada yashirin mazmun kashf etmoqda, zamonaviy kishilarni o'z atrofida bahs-munozaralar uyushtirishga, teranroq fikrlashga da'vat etmoqda. Shu sababdan Evropada Rumiyning ijodi qayta-qayta tadqiq etilmoqda hamda G'arbliklar "Uning so'zlari er yuzidagi so'zlar emas, Alloh tomonidan yaratilgan so'zlardir", deya ta'riflashmoqda.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Nasoyim-ul muhabbat. - T.:2013.-B.355.
2. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Nasoyim-ul muhabbat. - T.:2013.-B.355.
3. Farididdin Attor. Ilohiynoma.-T.:Yozuvchi, 1994.-B.12.
4. Jaloliddin Rumiyning. Ichindagi ichindadir. - T.:Yangi asr avlodi, 2018.-B.33.
5. Orif Usmon. Jaloliddin Rumiyning. Muloqot // - 1997.№ 6.-B.39.
6. Usmon Nuriy To'pbosh. Masnaviy bog'chasidan bir ko'za suv.- M.:SAD, 2010.- B.189.